

ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ КОМПАРАТИВНИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ

У статті проаналізовано деякі компаративні висловлення, також встановлено прагмалінгвістичний потенціал мовних засобів у них.

Ключові слова: порівняння, сенсibilізація, перлокутивний ефект.

The article deals with the comparative sentences, pragmalinguistic potential is revealed.

Key words: comparison, sensibilisation, perlocutive effect.

В основі порівняння лежать відношення роз'єднання, протиставлення. Предмет, який підлягає порівнянню, потрібно протиставити порівнюваному предметові. Цей протиставлений об'єкт у давніх мовах стояв у певному відмінку. В індоєвропейських мовах це був Ablativ, а в слов'янських мовах відмінком порівняння є Genetiv. Із часом відмінок порівняння втрачає свою чіткість, тому й підкріплюється прийменниками і сполучниками. У російській мові відмінок порівняння є продуктивним, в українській мові сталася заміна відмінка порівняння конструкціями з прийменниками *від/од* чи сполучниками *ніж/як* (у значенні *ніж*).

Конструкції з об'єктом порівняння у формі родового відмінка в сучасній українській мові функціонують порівняно рідко, оскільки вони є або застарілими, або розмовними. Родовий відмінок як об'єкт порівняння закріпився за певним колом якісних прикметників, які означають якості, що сприймаються безпосередньо органами чуття, а також виражають загальну емоційну оцінку, внутрішній стан істоти, якості її характеру, розумового складу, вікові ознаки, розмір предмета чи об'єму, напр.: *Екскурсія їхня тоді розбрелася по острову, а там лобода татарська вища тебе* [6: 5: 27]; ... *чим Плачинда гірший Варави?* [17: 335]; ...*кохання світило мені яскравіше сонця...* [9: 224].

Об'єктів порівняння може бути й кілька або один і той же об'єкт може мати різні властивості, напр.: *Розлога вербо, чому ти мені Милиша дуба, клена і берізки?* [16: 53]; ...*крадене щастя щедріше чесного...* [17: 300]. Зрідка об'єкт порівняння має при собі поширювача, який його уточнює: — *Мені це гніздо дорожче панських палаців,* — *довіриливо*

говорить Мар'ян [17: 183]; *І їй колись вечорова пісня була дорожча всієї хати* [17: 312]; *Не раз іще гостей з звірячими очима, що гірше татарви часів перегорілих, чекатиму до себе* [21: 88]. Безприйменникова конструкція розглядається сучасною мовною свідомістю лише як своєрідний різновид прийменникової [8: 11].

Компаративи в таких синтаксемах характеризуються модифікацією якісної ознаки в бік її інтенсивності або послаблення кількісного вияву. У граматичному плані грамами вищого ступеня порівняння виявляють неприкметникову природу, оскільки відкривають дві семантико-синтаксичні позиції — лівобічну суб'єктну і правобічну об'єктну [4: 140]. Таким чином, грама вищого ступеня порівняння прикметників зберігає морфологічні ознаки прикметників і набуває семантичних зрушень, наближаючись до дієслова.

Поширення валентної рамки предикатів, на думку І. Р. Вихованця, є свідченням семантичних зрушень у них і у свою чергу закріплює їх семантичну видозміну. Оскільки в таких предикатах зберігається значення якості і набувається значення зіставлення, порівняння, такі двовалентні предикати формують окремий різновид предикатів, які пропонується називати предикатами якості-відношення [5: 104].

Порівняння як процес асоціації за подібністю і відмінністю передбачає зіставлення предметів та явищ за ступенем інтенсивності вияву ознаки в кожному з них [14: 11]. Таку співвідносну міру ознаки відтворюють грамами вищого ступеня порівняння прикметників і прислівників. Природа ступеня порівняння полягає не лише в називанні ознаки, але й у вказівці на її кількісну визначеність, конкретне значення якої усвідомлюється тільки порівняно з таким предметом, що має цю ознаку з іншим кількісним виявом.

Характерною особливістю синтаксем із грамою вищого ступеня порівняння є наявність прийменника *від*, який вводить вказівку на об'єкт порівняння. Об'єкт порівняння у формі родового відмінка з прийменником *від*, як правило, не поширюється, а основою порівняння є прикметники на позначення зовнішніх чи внутрішніх властивостей, напр.: — *А щоб тобі язик не відсох!* — *висунулася з юрби сива жіноча постать, хіба на яке століття молодша від Опанаса* [16: 182]; *Лук'ян не гірший від начальників* [2: 60]; — *Ти думаєш, син Стадницького буде кращим від батька?* [17: 448]; *Схоже на те, що слова були дурніші від думок* [17: 107]; *А вже змученість, дужча від нещастя, закрила її повіки* [2: 134].

Іноді поширювач об'єкта порівняння підсилює уточнення кількісного вияву ознаки, напр.: *Комарі ніколи не з'їдять його, бо він дуже великий і в сто разів сильніший від усіх комарів, що живуть на нашому болоті* [16: 193].

Із метою підсилення емоційності, переконання адресата, впливу на нього, мовець може вживати оказіональні форми прикметників, які позбавлені власне морфологічних і словотвірних засобів вираження міри та супровідних конотацій: *Маляр. Та я тверезіший від вас усіх тверезих!* [9: 273]. Суть категорії співвідносної інтенсивності "пов'язана з активізацією експресивно-конотативного потенціалу мовної одиниці, а за умови використання маркованих словоформ як конститuentів цієї категорії значно збільшується можливість передачі адресантом суб'єктивно-емоційних інтенцій" [15: 115].

Первинним за походженням і стилістично маркованим є прийменник *од*, що порівняно рідко функціонує в аналізованих компаративних синтаксемах, напр.: *Що є чутніш од пісні перемоги!* [19: 115]; *Воля в нас міцніш од сталі-криці, і коріння наше — тільки у землі* [19: 111]; *Я вами гордую, панове, Бо я знатніший од вас* [16: 38]. Залежно від інтенції адресанта, від ситуації мовлення така синтаксема набуває відтінку урочистості, піднесеності або має відтінок зниженості. Інтерпретуючи те чи інше висловлення, адресат декодує його, враховуючи конситуацію спілкування.

Із таким же значенням у мовленні функціонують компаративні синтаксеми з прийменником *за* та знахідним відмінком іменника/займенника, іноді з прийменником *над* у сполученні із займенником *весь* у формі середнього роду в знахідному відмінку (Ілько. *І правда, що на лихо собі дістав я цього наперстка — і все ж таки він дорожчий мені над усе на світі* [10: 44]. Стилiстична відмінність даних синтаксем від попередніх полягає у виразному відтінку розмовності. Як зазначає Ю. О. Карпенко, це новіші конструкції, які замінили собою порівняльні конструкції з родовим відмінком без прийменника [8: 11].

Об'єктні компаративні синтаксеми, виражені іменниками з прийменником *за*, вживаються, як і вищерозглянуті, при предикатах якості, напр.: *Стихія води, страшніша вона за вогонь...* [6: 4: 552]; *Либідь. Моя Ластівка прудкіша за вітер* [9: 310]; *Король... вважав своє життя вищим за славу, порятунок вищим за безумну відвагу...* [7: 87]; *Коли чоловік старіший за жінку на якийсь там десяток з хвостиком, то це ще ніякий не дядько* [18: 39]; *Колись пани захотіли бути хитрішими*

за дідька — панувати над усіма... [17: 572]; *Ти дурний, а вважаєш себе розумнішим за сім мудреців* [7: 62–63]; *Чи, може, ти розумом вищий за інших?* [9: 308]. У поданих висловленнях об'єктом є одна особа або кілька осіб чи понять.

Форма вищого ступеня порівняння прикметника в компаративних висловлюваннях може мати значення найвищого ступеня порівняння, якого вона набуває, сполучаючись із формами середнього роду однини чи множини займенника *весь*, напр.: *Кураївка їй миліша за все...* [6: 6: 129]; *Молодість — це блискавиця, непередаване сяяння, блиск, свіжість — така вузька смужечка, а видається шириною за все суще* [7: 224]; — *Що, я гірший за всіх?* [17: 211].

Адресант має змогу за необхідності підсилювати значення прагмеми. Виділимо кілька способів такого підсилення порівняння на тлі протиставлення. Найпростішим сенсibilізатором є підсилювальна частка *ще*: *...собі ж запримітив у далекій Лісничівці коло Дніпра дівчину ще вродливішу за Ясенеvu доньку...* [7: 12]. Лінійна контактна сенсibilізація виявляється при парцельованому повторі компаратива: *Кий. Збагніть, що заступ сильніший за меч!.. Сильніший!..* [9: 328]. Підсилення емоційної оцінки досягається адресантом за допомогою використання кількох однотипних конструкцій: *Імператриця сягнула найвище за всіх і самотніша за всіх* [7: 143]. “Піком” сенсibilізації в аналізованих синтаксемах з кута зору адресанта є використання однокореневих слів: *Та Іван Антонович сам хитріший за всіх хитрих* [6: 1: 306]; *Зліший за зло. Ненависніший за ненависть* [7: 195].

Компаративні висловлювання реалізуються в порівняльно-об'єктних синтаксемах зі сполучником *ніж*, які виражають несхожість предметів, їх розбіжності. Семантична сфера таких синтаксем “окреслена досить чітко й вузько — несхожість, відмінність, більший чи менший вияв певної ознаки в об'єкті порівняно із суб'єктом” [12: 15].

Аналізовані синтаксеми, нерозривно пов'язані з графемою вищого ступеня порівняння прикметників і прислівників, виникли для синтаксичного вираження компаративного потенціалу граматичної категорії вищого ступеня. Форми вищого ступеня порівняння утворюють якісно-означальні прислівники, прислівники міри і ступеня, слова категорії стану та прислівники місця і часу. Напр.: *Я повзла туди й назад тихіше, ніж лунь літає* [9: 127]; *Вони швидше поділять наші шкури, ніж свої лани* [17: 237]; *Цим пояснюється те, що втрат серед їздових завжди було більше, ніж серед вогневиків* [6: 1: 237]; *І правда про*

людину... існує довше, ніж сама людина [7: 16]; Вранці діти прокинулися раніше, ніж Дарія Олександрівна [2: 239]; Для митця невдоволення собою — скоріш норма, ніж відхилення [6: 4: 466].

У компаративних висловлюваннях може підсилюватися смисловий елемент зіставлення уживанням інтенсифікаторів типу *значно, набагато, незмірно, ще, удвічі, у два рази, у стократ* та ін., напр.: *Лісовики живуть набагато краще, ніж дядьки з села... [17: 295]; Скільки шляхетних фамілій на Україні втратило ще більше, ніж ви, — життя своїх дітей... [10: 27]; ...Квіти часто нам говорять втричі більше, ніж слова [16: 99]; Ця шкіра коштує рівно в п'ятдесят раз дешевше, ніж ота маленька соболина [1: 176] [; Проте даму тут обіймають далеко серйозніше, ніж у вальсі... [13: 191].*

Прикметники у формі вищого ступеня порівняння дають змогу логічно виділити предмет, з яким щось порівнюється або зіставляється. Особливо відчутне логічне акцентування об'єкта порівняння в тому випадку, коли іменник називає предмет, який є постійним носієм ознаки, названої прикметником/прислівником, або є несумісним з ознакою, яку той виражає. Напр.: *...соняшники палахкотіли яскравіше, ніж тканина на ризах... [2: 258]; Мирон Данилович відчув, як він опинився дичиною в міцніших, ніж залізо, тенетах запідозрення [2: 75].*

Зрідка в аналізованих синтаксемах мовці використовують аналітичну форму вищого ступеня порівняння, слова *інший, інакше*, напр.: *... моїй дружині більш сподібно товариство міщан, купців та різних слюсарів, ніж рицарів шляхетних [10: 105];... навіть сам світ став якийсь інший, ніж був [2: 226]; Вони вже інші, ніж ми були в ті роки... [9: 509]; У цих розмовах сам на сам з людиною іншого, далекого світу Хаєцький почував себе зовсім інакше, ніж під час розмови з своїми товаришами по зброї [6: 1: 253].*

Серед виявлених випадків сенсibilізації впливу адресанта на адресата виділимо такі: 1) уживання компаратива, який підсилює ознаку, названу раніше (*...усе в цім краю таке соковите, таке зелене: зеленіше, ніж будь-де! [6: 4: 451]; Вона (золота нога) важка для носіння. Ще важча, ніж служба в імператора... [7: 91]*); 2) нагромадження кількох компаративних синтаксем (*Імператорові доводиться любити більше замки, ніж ситі города, воїнів більше, ніж купців, битви більше, ніж мир [7: 145]*); 3) уживання експресивних оказіональних форм, утворених від прикметників, які не піддаються кількісним вимірам (*Від Чорного до Білого моря рядовішого, ніж я, не можна було знайти [9: 153]; Був якийсь незримий зв'язок між знахідкою і почуттями хлопця, через*

що річ видавалася поглядів значно справжнішою, ніж довколишність... [2: 44]).

Порівняльно-об'єктні синтаксеми з підсилювальним варіантом *аніж* функціонують набагато рідше. Як і в розглянутих вище висловленнях, тут використовуються грамеми вищого ступеня порівняння прикметників та прислівників: *...(пан) помічає, наскільки вона стала важчою, аніж в ті літа, коли і його ще могли розчулити сентиментальні пісні...* [17: 290]; *В очах Якова менше гостює злість, аніж в його брата...* [17: 319]. Зрідка в мовленні наявна альтернативна ознака у формі вищого ступеня порівняння: *Отак і в сон щасливо влітала дівчина, де все було кращим або страшнішим, аніж у житті* [17: 158].

Зі значенням *ніж* досить рідко функціонують сполучники *як і чим*, другий з яких має відтінок розмовності, напр.: *Таж успіхи всі в нас — сильніші, як бурі...* [19: 175]; *А це сало, воно добріше, чим куповане* [9: 113].

На перетині ФСП компаративності і квантитативності реалізуються категорійні ситуації (КС), у яких виражається суб'єктно-об'єктна кількість через порівняння. У таких КС зі значенням сукупності функціонують іменникові лексико-семантичні засоби, серед яких виділяють кілька груп. На перетині згаданих полів використовуються іменники у формі орудного відмінка, які позначають: 1) сукупність людей (*...руді хвилі арміями котилися десь із високих гір у далеке море* [6: 1: 52]); 2) сукупність тварин (*Вони (люди) купчилися отарами, зігнані в великі купи, мов вівці, і оточені шпалерами варти, тупо дивилися вперед...* [1: 31]; *Його друзі-вступники бродили по парках, скверах... бродили гамірливими чередами по Сумській...* [20: 71]; *Цимбалові голуби табуном в'ються над ним...* [6: 2: 22]); 3) сукупність предметів (*З того краю, де сонце родиться, і з того, де лягає спати, хмарами налітають вороги...* [9: 331]).

Серед іменникових лексем, які називають осіб, можна виділити іменники, що вказують на стабільну сукупність людей, пов'язаних між собою спільним родом діяльності; іменники, що вказують на спонтанну групу людей; іменники, що узагальнено вказують на сукупність людей [3: 17]. У мові наявна певна кількість іменників, які можуть вживатися на позначення сукупності осіб та сукупності тварин. У таких випадках реалізується переносне значення слів.

Аналізовані КС реалізуються в простих двоскладних реченнях. Основою порівняння виступає дія, виражена дієсловом, іменник у називному відмінку виражає суб'єкт порівняння, а іменник зі зна-

ченням сукупності в орудному відмінку виражає об'єкт порівняння. Набір дієслів, поєднаних з іменником у формі орудного відмінка, семантично обмежений. Дієслова мають значення руху, переміщення в просторі.

У досліджуваних КС спостерігаються випадки лінійної сенсибілізації, яка виявляється при синтагматичних зв'язках прагмем. Адресант використовує засоби взаємосенсибілізації негативної емоційної оцінки, напр.: *...безліччю тачанок, суцільною хмарою “ішли махни!”* [6: 7: 374], або експресивності, напр.: *Маленькими, дрібними здавалися люди серед цих справді неосяжних просторів. Роями збивалися біля степових колодязів, мурашнею темніли на шляхах, рухаючись звідусіль в одному напрямку — під сонце, під Каховку* [6: 2: 19].

Іменники, які виражають об'єкти порівняння, уживаються зі словами *завбільшки, заввишки, завтовшки, завширшки, величиною, шириною, розміром*. Найчастіше адресант використовує такі конструкції при вираженні приблизної міри, розміру, напр.: *Майстерня чомусь відчинена, а тільки Ягнич у двері — ника завбільшки з решето — навстріч!* [6: 6: 47]; *...ми... збуджено ділимось щойно пержитим, хвалячись, як градини міцні, завбільшки з перепелине яйце, відскакували від наших ще міцніших лобів...* [6: 7: 328]. Замість прийменника може вживатися слово *як*, яке має, на думку І. К. Кучеренка, не сполучникове значення, а прийменникове [11: 64], напр.: *На соняшниках сьогодні був — просто душа кров'ю обливається: ледь дихають. Стоять при самій землі розміром — як ромашки...* [6: 6: 120]. Якщо слово *завбільшки* чи будь-яке інше, уживане в препозиції з прийменником, знаходиться в постпозиції до іменника-об'єкта порівняння, маємо безприйменникову конструкцію, яка не є поширеною в мовленні, напр.: *Бирка тая — добрий жовтяк — огірок завбільшки...* [1: 167].

Таким чином, розглянуті компаративні висловлювання переважно реалізуються в прийменникових і сполучникових синтаксемах, рідше — безприйменникових та безсполучникових синтаксемах. У даних ситуаціях важливою є кількісна детермінація суб'єкта порівняння, уточнення міри його семантичного змісту, тому в основному вони сприяють вираженню несхожості, відмінності між предметами в кількісному вияві їх ознак. Перлокутивний ефект досягається адресантом у досліджуваних висловленнях завдяки лінійній контактній і дистантній сенсибілізації.

1. Багрянний І. Тигролови. — Кіровоград, 2000.
2. Барка В. Жовтий князь. — К., 1999.
3. Бронікова С. А. Засоби вираження функції сукупності у сучасній українській мові // Записки з загальної лінгвістики. — О., 2001. — Вип. 3. — С. 15–20.
4. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. — К., 2004.
5. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. — К., 1992.
6. Гончар О. Твори в семи томах. — К., 1987. — Т. 1, 2, 4, 5, 6, 7.
7. Загребельний П. Євпраксія. — К., 1987.
8. Карпенко Ю. О. Ступені порівняння прикметників в українській мові // УМЛШ. — 1960. — № 1.
9. Коломієць О. Вибрані твори в двох томах. — К., 1988. — Т. 2.
10. Кочерга І. П'єси. — К., 1990.
11. Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики. — К., 1959.
12. Марчук О. І. Структурно-типологічні параметри порівняльних конструкцій в ідіостилі М. М. Коцюбинського: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. — О., 2003.
13. Підмогильний В. Місто. — К., 1989.
14. Прокопчук Л. В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. — К., 2000.
15. Семененко Л. А. Ад'єктиви-морфостилеми категорії співвідносної інтенсивності ознаки у поетичному мовленні // Записки з українського мовознавства. — О., 2003. — Вип. 13. — С. 115–123.
16. Симоненко В. Лебеді материнства. — Дн., 1989.
17. Стельмах М. Хліб і сіль. — К., 1967.
18. Стельмах М. Чотири броди. — К., 1989.
19. Тичина П. Твори. — К., 1976.
20. Тютюнник Г. Вир. — К., 1990.
21. Хвильовий М. Твори в двох томах. — К., 1990. — Т. 1.